

Nemzetiségi adatbánya

A Magyar Társadalomtudomány Digitális Archívuma

A XIX-XX. század fordulóját megelőző és követő évtizedekben a hazai könyvkiadás különösen bővelkedett a nemzetiségekről szóló magyar nyelvű kötetekben. Nem voltak ezek nagy példányban közreadott művek, de a nemzeti önébredések, a nemzetiségi kérdés körül kialakuló feszültségek, majd a Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlása egy időre ismét felélesztette, s ébren tartotta az ez irányú érdeklődést.

Ritka és drága kiadványként ezek a fontos – nem egyszer alapvető, de kis példányszámban fennmaradt – művek csak igen ritkán kerültek/kerülnek antikváriusi forgalomba. Többnyire árveréseken cserélnek gazdát. A kölcsönkönyvtárakban mindezekből adódóan hiányoznak a polcokról, nagyobb közkönyvtárakban pedig, ha fellelhetők is, állományvédelmi okokból nehezen hozzáférhetők. Azokat, amelyek pozitív megközelítésük révén, vagy saját írástevőik műveiként, identitástudatuk fontos építőköveiként tekintettek, a nemzetiségi önkormányzatok igyekeztek hasonló kiadásokkal, forrásvalogatásokkal pótolni. A kis létszámú nemzetiségeknek azonban erre is jóval kevesebb lehetőség adódott. Oly mértékben azonban egyiküknek sem sikerült ez a tevékenység, hogy akár a saját nemzetiségükön túlmutató kutakodó kedvet, akár a szervezeti köreiken kívüli szórványokban élő nemzet(iség)társaik érdeklődését teljességében kielégítsék.

A dokumentum-digitalizálás és a világháló technikai lehetőségei azonban megsokszorozzák a hozzáférés esélyeit. Ezúttal egy olyan – évente 300-350 könyvvel, mintegy hatvanezer oldal terjedelemmel gyarapodó – projektre, illetve webportáljára igyekszünk felhívni a figyelmet, amelyre újdonságok reményében érdemes akár többször is rányitni.

Az idén tizenhét esztendő MTDA – a Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívuma – 2003-ban magánkezdeményezésként indult és 2009-től rendelkezik önálló portállal, ami az *mtda.hu* és az *mtdaportal.extra.hu* webcímen érhető el. (Első éveikben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár honlapján keresztül voltak csak igen nehézkesen elérhetők.)

Az MTDA mindmáig teljes egészében nonprofit jellegű magánkezdeményezés, amely a magyarországi társadalomtudományok és történelmi szociológia nagyjából az 1940-es évek derekától pártatlanul a szakirodalmat. A munkát senki, semmilyen formában nem támogatja, sem szóval, sem tettel, sem pályázati pénzekkel, sem semmi más módon. Az, ahogyan mondani szokták „saját erőből” folyik – fejt ki a projekt elindítója, a portál létrehozója, szerkesztője, tulajdonosa: dr. Reisz László. A digitalizálás hatá-

rát épp ezért csak a hetven évvel korábban elhunyt szerzőkig képesek kitolni, hiszen különben szerzői jogdíjra lennének kötelezve.

Az MTDA szerkesztőjének alapvető meggyőződése az, hogy csak a kibertér számolhatja fel a társadalmi, gazdasági és területi különbségeket, tehát a jövő a virtuális központoké, ahol a polgároknak alanyi jogon biztosítani kell, hogy a társadalom által létrehozott információs vagyont, filmet, zenét, szöveget saját használatra – földrajzi és időbeli korlátoktól függetlenül – ingyenesen, korlátozások nélkül érhessek el. A maga részéről ehhez a könyvészetileg és tudományos tekintetben is fontosnak ítélt kiadványok, könyvek, broszúrák, folyóiratok és cikkek ingyenes közzétételével igyekszik hozzájárulni. Olyan műveket is közrebocsát, amelyek ugyan ma már vállalhatatlan ideológiák egykori tükröződései a társadalomtudományokban és határterületein, de az adott korszak valamely szellemi irányzatát markánsan képviselik, így megkerülhetetlenek a történelmi és szaktudományi fejlődés megértése szempontjából. A hazai progresszió nagy alakjainak ezekkel a munkákkal vitatkozó, e nézetegyütteseket meghaladó munkái „érdemeik” szerint helyre is teszik azokat. Istóczy Győző tizenkét röpirata mellett például a Huszadik Század, a Szabadgondolat és a Szociálpolitikai Szemle folyóiratok több tízezer oldal terjedelmű állományára és szerzőire lehet rányitni.

Könyvek, folyóiratok, cikkraktár

Jelenleg közel háromezer digitálizált könyvtétellel, tíz folyóirattal – köztük a nemzetiségi kérdéssel is élenként foglalkozó imént említett sajtótermékekkel – várja az érdeklődőket. Cikktára pedig 443 szerző több mint ezer publikációját tartalmazza.

Ezen a „Cikkraktár” néven kattintható felületen a szerzők neve szerinti ábécérendben lehet keresést folytatni. (Rögtön az A betűnél például Ajtay József a Magyar Társadalomtudományi Szemlében, 1913-ban közzétett „A nemzetiségi kérdés” című tanulmánya tehető olvashatóvá.)

Az automata oldalstatisztikák szerint külföldről is sokan keresnek rá az itteni tartalmakra. Eddig 113 országból böngésztek az oldalon (még Puerto Rico, Vatikán, Izrael, Kajmán-szigetek, Banglades, Elefántcsontpart és Grúzia hálózatáról is nyitottak rá itteni forrásokra. A hazai nemzetiségeink anyaországi között egy sem akad, ahonnan ne regisztráltak volna látogatót). Tavaly összesen 80 750 felhasználót regisztráltak. A projekt anyagi haszonszerzésre még közvetetten sem törekszik, így portálja reklá-

mokat sem tartalmaz. A dokumentumok legtöbbszörnek feldolgozása során optikai karakterfelismerést alkalmaztak, ami azokon belül teljes körű keresést tesz lehetővé. Sajnos azonban a teljes gyűjteményre alkalmazható – a megnyitott dokumentumon túlmutató – együttes keresést a fejlesztési források korlátozottsága miatt egyelőre nem tudja biztosítani a rendszer.

Adattárak

Az „Adattárak” fülre kattintva lexikonok és más kézikönyvek, életrajzi adattárak válnak elérhetővé. Megtalálható közöttük az első teljes községsoros hivatalos népszámlálás, *Magyarország 1881-es népszámlálásának teljes anyaga*. Ez egyéb adatok mellett az ország akkori több mint tizenháromezer településének külön-külön nemzetiségi népességszámra vonatkozó adatait tartalmazza. Ennek kibővített változata, az úgynevezett *Dualizmuskori Adattár* is megtalálható itt, melynek eredeti számsorait *Vargha Gyula Magyarország egyesületei (1878)* című munkája és *Magyarország 1881. évi Helységnevtára* infrastrukturális adataival is felgazdagították. Nemzetiségi adatabánya lehet az első magyarországi népszámlálást (1785-1787) megelőzően kiadott *Lexicon locorum regni Hungariae populosorum* is, melynek 1773-ban felvett településjegyzékében nemcsak a községek latin, magyar és német nevét, hanem az azokban használatos egyedüli nyelvet (principaliter in eodem viget Lingva), sőt esetenként a település akkori nemzetiségi elnevezését is feltünteti. (Az ugocsai Farkasfalva, Batár és Bocskó nevei mellett például a „Ruthenica” olvasható a nyelvi oszlopban, azaz ott csakis ruthén, az ruszin nyelven boldogulhatott az arra járó, Csarnatóról pedig kiderül, hogy ruszin lakói Csernának nevezték. Román lakói viszont a Bihar vármegyei Csárnóházát Bulz, Fancsikát pedig Fuska néven emlegették.) Figyelemre méltó *Zichy Hermann* e menüpont alól olvasható művelődéstörténeti tanulmánya (*Magyar zsidók a milleniumon*, 1896) is.

A hatékonyabb kereshetőség érdekében a könyvtípusú állományt tematikus csoportokra tagolták. Ez a mintegy félszáz menüfűl az „Adattárak” alatt, betűrendben – az agrárkérdés és államelmélettől kezdődően a gyermekvédelem, a háború/hadviselés, nő- és népesedéspolitikán át a vallásig és a zsidókérdésig terjed. Utóbbiban *A magyar zsidóság almanachja (1920)* című védőirat, valamint a híres – szerzői között vezető zsidó főrabbit, megsüvegelt zsidó származású magyar tudóst, a fajvédőként indult, s antifasisztaként kivégzett *Bajcsy-Zsilinszky Endrét*, békés együttélést szorgalmazó közgazdász, a zsidók keresztény hitre téréséért imádkozó teológust is jegyző – *A nagy per – Zsidókérdés (1933)* is megtalálható. Felfedezhetők azonban régebbi, más-ként szinte hozzáférhetetlen munkák is. A *Zsidó szózat a' magyar néphez (1840)*, *Az országos zsidó congressus és titkos ellenei – intő szózat Magyarország zsidóihoz (1868)*, az „egy nyíregyházi keresztyén pap”

által lefordított *Egy héber (zsidó) írás titka, vagy cél és eszköz a kereszténység okulására (1885)*. A Budapesten született *Herzl Tivadar*, az új Izrael állam megteremtéséért folytatott küzdelem elindítója naplójából, cikkeiből és beszédeiből összeállított *Ha akarjátok, nem mese* budapesti 1944. évi (!) kiadása is felnyitható. Megtalálható persze *Herzl Izrael-álma is*, az *Ősi föld - Új hon: Altneuland (1916)*. Itt vannak a Tiszavesztári vérvád néven hírhedtté lett per védőmunkái és a bírósági ítéletet támadó, azt aláásni szándékozó, a reménytelen ügyet ügyvédként igazságra vivő *Eötvös Károlyt* gyalázó írások is. Természetesen *Eötvös Nagy perének* mindhárom kötetével és támogatóinak az antiszemitizmust leleplező munkáival együtt. Hasonlóan rossz hírű fajvédő munkák és ellenük írt, érveiket cáfoló vitairatok, valamint a „zsidótörvények” is tanulmányozhatók.

Aki többet akar érteni Trianonból, nem árt, ha a Fajelmélet fül alatt felnyíló munkák egyikébe-másikába hosszasan belemélyed. Néhány magyar szerző zsigeri és engesztelhetetlen gyűlölsége szembesül itt az 1848-as gondolkodókkal és jövőt ígérő nemzetiségi koncepciókkal. A magyar „fajpolitikai” agyszülemények nélkül nem érhető meg a XX. század egyetlen nemzetiségi-nemzeti tragédiája sem.

Beksics Gusztáv A román kérdés a fajok harcza (1895) című könyve áll szemben itt például az „oláhság szívrázó sorsát” ecsetelő, „felsegítésükre” mozgósító *Hatvani Imre Szózat az oláh faj ügyében (1848)* okos szavaival. *Gáspár János A keleti szlávok antropológiája különös tekintettel a kárpátaljai ruszinokra (1944)* a rövidéletű Kárpátaljai Tudományos Társaság kiadványaként nyomtatott ki. Szerzője egyetemi tanár, aki tudományos megközelítéssel vizsgálja a témát.

Államelmélet és a nemzetiségi kérdés

Az Államelmélet blokkban olvasható *Ajtay Gábor A svájci demokrácia* című munkája, amelynek megírása és kiadása 1930-ban fontos állásfoglalás volt. Ugyanitt számos országnagy, miniszterelnök, pártvezér, például *Andrássy*, a két Tisza, *Apponyi*, *Bethlen*, *Vázsonyi* országgyűlési beszédeinek, előadásainak – akár többkötetes – gyűjteményei is tanulmányozhatók. Bennük számos, nemzetiségekre vonatkozó kijelentés, eszmefuttatás, bővebben kifejtett, rendszerré érlelt elgondolás fedezhető fel. *Deák Ferenc*, *Eötvös József* és *Terfort Ágoston* nemzetiségi kérdésekről vallott nézetei a maguk fejlődésében követhetők nyomon. Itt található *Wittmann Ernő* érdekes – bár enyhén szólva sem elfogulatlan – *A nemzetiségek önrendelkezési jogának múltja és jövője (1918)* című munkája is.

A „Nemzetiségi, kisebbségi kérdés” fülre nyitva számos ritkaságra akadhatunk. A nemzetiségek sorsával foglalkozó szerzők többnyire elfeledett nézet- és érvrendszerei válnak itt könnyen áttekinthetővé. Követve kiadási időrendjüket, általuk a közgondolkodásban e téren végbement változások is nyilvánvalóvá lesznek.

Mocsáry Lajos méltatlanul homályba vesző alakja a XIX. század politikatörténetének. Kortársait messze megelőzően és mélységben foglalkozott a hazai nemzetiségek ügyével. „Olyan méltányos nemzetiségi politikát képviselt, amely a történeti Magyarország állami egységének megőrzése mellett viszonylag messzemenő közigazgatási és kulturális nyelvi engedményekre képes. Követelte az 1868-i nemzetiségi törvény végrehajtását, fellépett a magyarosító kormánypolitika ellen” – írja róla a Magyar Életrajzi Lexikon. Munkásságát méltányolták is az érintettek. Olyannyira, hogy 1888-ban saját pártjából kirekedve „a román nemzeti párt támogatásával, a karánsebesi román választók szavazatai juttatták be ismét a parlamentbe”. Mocsáry mindhárom alapműve: a *Nemzetiség* (1858), a *Néhány szó a nemzetiségi kérdésről* (1886) és a *Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában* (1860) is teljes terjedelmében szerepel a digitalizált könyvek között.

Eötvös Józsefet, mint az 1868-ban megszületett első – széles körű anyanyelvhasználatot biztosító – nemzetiségi törvény atyját is számon tartja az emlékezet. Természetesen az ő *A nemzetiségi kérdés* (1865) című könyve sem hiányozhat. *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról* különösen érdekes összefüggésekre mutat rá. Csakúgy, mint egy későbbi miniszterelnök, Bánffy Dezső *A magyar nemzetiségi politika* (1903) oldalai. Domokos László *Kis Káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról* (1919) és Braun Róbert *Magyarország feldarabolása s a nemzetiségi kérdés* (1919) című kiadványa egyaránt történelmi viharfelhők között született írás. Az itthoni tapasztalást nemzetközi kitekintés is segít értelmezni. Ajtay Gábor *A kisebbségek nemzetközi jogvédelme* (1931) az egyik ezek közül. Egy másik igazi ritkaság Tomáš Garrigue Masaryk, az első csehszlovák köztársasági elnök *A nemzetiségi kérdés* (1935) című könyvének magyar nyelvű pozsonyi kiadása.

További nemzetiségekről

A projektszerkesztő és az egykori szerzők érdeklődése a ruszinokkal kapcsolatosan különösen megmutatkozik. A digitalizált munkákat csak részben felsorolva is igazolható ez. Szémán István *A magyarországi ruthén nép és a népoktatás* (1914), Hoffmann Ottó *A rutén kérdés* (1918), Domokos László *Ruszka-Krajna a népek ítélőszéke előtt* (1919), Bonkáló Sándor *A magyar rutének* (1920), Árkay Ákos *Ruszinszko küzdelme az autonómiáért 1918-1927 mellett* Fenczik István *A kárpátaljai autonómia és a kisebbségi kérdés* (1941) és Gáspár János *A keleti szlávok antropológiája különös tekintettel a kárpátaljai ruszinokra* (1944) című munkája is jelzi.

A horvátokkal kapcsolatosan elsősorban Bajza József *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok* (1941) könyve említhető, de természetesen a Szekfű Gyula szerkesztette *A magyarság és a szlávok* (1942) tanulmánykötet is kitér rájuk (Thim József: *A horvátok és a hazai szerbség a magyar történetben*, Hadrovics László:

Magyar-szláv irodalmi érintkezések, Hadrovics: *A déli szláv népek kultúrája*). A szlávok őstörténete ugyanitt *Kniezsa István*, Lengyelország történelmi fejlődése *Divéky Adorján*, A szlovák és ruszin nemzetiség története *Gogolák Lajos*, az orosz-ukrán történet *Lukinich Imre* tollából olvasható. És ha már az ukránoknál tartunk: alig néhány példány maradt csak fenn (nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár sem rendelkezik ilyenl) *dr. Rudnickij* (Rudánszkij) István földrajztanár *Ukraina és az ukrainaiak. Magyarország orosz földi barátai*, az Ukrjai Egyetemes Nemzeti Tanács által 1914-ben magyar nyelven megjelentetett negyvenlappos füzetéből. A széleskörű történeti-kulturális ismertetés „Ukraina” néprajzi átnézeti térképét, egy ukrán népeposz részletét és *Sevcenko* Utolsó üzenetét is tartalmazza.

A Szekfű-féle kötetben az említettekén túl, más tanulmányok részeként természetesen a szlovákokról, szlovénekről is bőséges szó esik. Előbbiekről Grünwald Béla *A Felvidék* (1878) kötetét is érdemes tüzetesen áttekinteni.

Czambel Samu (Samo Czambel) a történelmi Magyarországon született szlovák nyelvész, műfordító és színhagyomány-gyűjtő volt, valamint a *Slovenské noviny* című újság társszerkesztője. Tőle saját mű: *A cseh-tót nemzetegység múltja, jelene és jövője* (1902) és a tisztelői által róla összeállított, rá emlékező kötetek (a *Czambel emlékkönyv* és *Steier Lajos Czambel eszméi*) is elérhetők a kínálatban. A magyar kormányzat körüli tisztséget is vállalt Czambel a ruszinok ügyével is foglalkozott. Megítélése változhatott az idők folyamán, de a kortársai által megfogalmazott legfőbb érdemét, mely szerint „a tót nyelv átkutatását, idegen befolyásoktól való megtisztítását tűzte ki élete céljául és az újabb tót irodalmi nyelvnek kodifikátora tulajdonképpen ő volt” talán nem koptatta el a halálát követő százegynehány év sem. Steiertől egyébként e menüfűl alatt még két kiadvány, a Liptószentmiklóson 1912-ben kiadott *A tót kérdés. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története és A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben* (1937) olvasható.

Endes Miklós az *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története* (1933) oldalain számunkra különösen érdekesen ír a szász önkormányzatiságról, de görögöknek, örményeknek, rácoknak, bolgároknak, dalmátoknak s egyéb erdélyi nemzeteknek is teret szán, a zsidóságról is ír.

Pukánszky Béla *Német polgárság magyar földön*, valamint *Erdélyi szászok és magyarok* (1943) című műve is figyelmet, értő elemzést érdemel.

„Alig ismerek egy másik kérdést, mely felől nemcsak pro és contra, de magukban az egyes táborok kebelében is zavarosabb és eltérőbb nézetek uralkodnának, mint az úgynevezett »magyar-román« kérdés felől uralkodnak” – írja Tibéd Antal könyve (*A román kérdés és a magyar nemzetiségi politika*, 1894) előszavában. A digitalizált gyűjtemény hazai románsághoz kapcsolódó dokumentumai alaposan, és igen szemléletesen rávilágítanak állítása igazára.

Érdeemes lenne más menüfülek alatti kalandra is elhívni az olvasót. Váratlan helyeken is lelhető ugyan is nemzetiségi kötődés. (E sorok szerzője a „Média” fül alatt például a neves hazai örmény család sarja, *Avédik Félix A mozi és közönsége* című munkájára is ráakadt.) A további kalandozásnak, a bővebb ismeretésnek azonban erős gátat szab folyóiratunk terjedelme, másfelől pedig amúgy is okafogyott. Akinek ennyi „csemege-kínálás” után sem kerekedett kedve az mtda.hu felkeresésére, azt alighanem újabb izgalmak reménye sem készítheti erre.

Pedig afféle időutazás élményével gazdagodhatnának. Aki kellő érdeklődéssel és forráskritikával tekint a Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívuma mindenképpen figyelmet érdemlő digitalizált dokumentumaira, könnyen beleágyazhatja magát az adott korokba. Viszonylag pontosan maga elé idézheti azt a társadalmi légkört, amely akkoriban nehezedett saját nemzetiségére. Megismerheti azokat a gondolatokat és gondolkodókat, amelyek, illetve akik – értéként tekintve sajtóságaikra – fel-

menőiket felemelni, érvényesülni segítették volna, vagy éppen fordítva: vészharangot kongatva, elhallgattatni, beolvasztani szándékoztak őket. Nem adják olcsón a felismerést! Még a legellenségesebb írásokban is található számos, próbákat is kiálló tényközlés, ahogy a legbarátibb szerzőknél is érvhibák, tévedések.

Ne feledjük, az utókor mindig könnyebben ítél! A tisztánlátáshoz azonban nemcsak kellő történelmi távlat kell, elengedhetetlen az érvek, hitek, benyomások, érdekek és szándékok megismerése, szembesítése is. A MTDA vállalkozása sem többre, sem kevesebbre nem vállalkozik, mint arra, hogy minél több, a hajdani korszellemet megjelenítő forrás kutathatóvá tételét biztosítsa. Persze nemcsak a hivatásos kutatóknak, hanem a kutatói szellemmel megáldott valamennyi olvasónak érdemes oldalukra kattintani, s beleolvasni folyamatosan frissülő kínálatukba.

Hegedűs Sándor

Kiss Adél grafikája